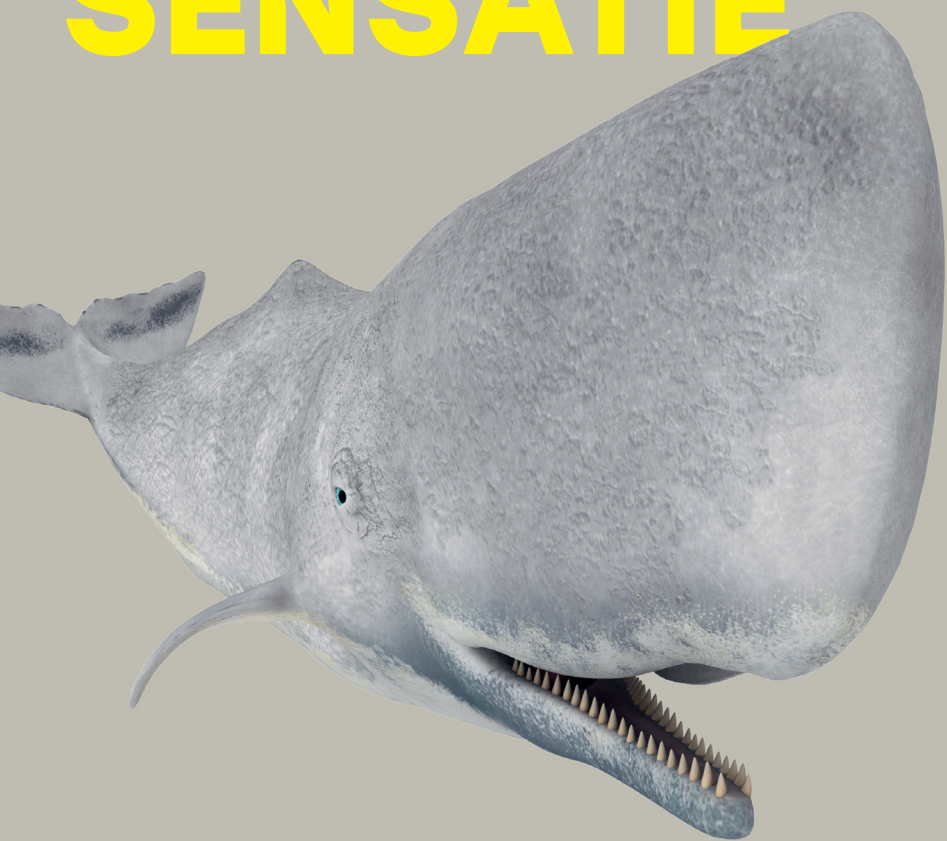

GEUR. DE VERGETEN SENSATIE

FRANK BLOEM

AMBERGRIJS

Texel, Den Helder en Spitsbergen

‘Goedemiddag, met M. Ik zat even naar je website te kijken met al je parfums. Maar eh... ik heb ambergrijs voor je.’

Ik reageer verrast, even denk ik dat ik het ambergrijs cadeau krijg maar al snel blijkt dat de aanbieder het wil verkopen. Het is niet de eerste keer dat dit gebeurt, ongeveer elk halfjaar benadert iemand me met de mededeling hoogstwaarschijnlijk ambergrijs gevonden te hebben en hint hij of zij erop dat ik het wel zou kunnen kopen.

Ik krijg een mail uit Thailand met een foto van een enorme grijze klont ter grootte van een poef. Het ziet er vies uit. Een dag later word ik gebeld, of ik al heb kunnen kijken. Ik leg uit dat ik vanaf een foto niet kan zien of het ambergrijs is. Of ze dan wat kunnen opsturen naar me. Ik zeg dat dat op eigen verantwoordelijkheid is en dat ik niets kan terugsturen. Als het pakketje binnenkomt, geheel overtrokken met Thaise postzegels, en ik het openmaak, ruik ik het meteen. De geur van kaarsvet. Het is paraffine. Slecht nieuws voor de mensen in Thailand. En ook jammer want ambergrijs, als je dat vindt, als je dat ruikt, is toch wel even wat anders dan een klont kaarsvet.

Ook in Nederland vinden mensen regelmatig klonten kaarsvet op het strand. Paraffine wordt veel gebruikt in allerlei producten en de schepen die het vervoeren mogen hun ruimen wassen met zeewater en de restanten overboord zetten. Zodoende komt er veel paraffine in zee dat als witte of grijze klont aanspoelt op onze stranden en wordt aangezien voor ambergrijs.

Je moet niet al te veel verwachten van de geur van ambergrijs. Als je het op het strand vindt, kun je het misschien omschrijven als mest, natte steen, klei, zout, zee en zand. Die laatste omschrijvingen zijn onbetrouwbaar want als je weet waar het vandaan komt zou je dat er automatisch in kunnen ruiken. Een paar jaar geleden reed ik wat rond door zomers Friesland. Ik moest iemand in Harlingen van de boot halen en had me vergist in de aankomsttijd en moest acht uur doorbrengen in Friesland. Geen straf. Ik maakte een pelgrimage naar Huize Het Gras te Greonterp, het voormalige woonhuis van mijn favoriete schrijver Gerard Reve. Onderweg daarheen, met de ramen open want de airconditioning was stuk, dwarrelde de geur van ambergrijs mijn wagen binnen. Ik was verbaasd en zette mijn auto langs de weg, snoof beter en concludeerde dat het gedroogde koemest moest zijn. Ik had de geur van ambergrijs twee jaar eerder leren kennen op Texel waar zich een wonderlijke historie had afgespeeld rond deze bizarre geurstof.

Het is meivakantie en de zon schijnt op de kade in Den Helder. Auto's met jengelende kinderen, moeders die wat proberen te sussen met krentenbollen, vaders die in de geopende deur van hun auto in de verte staan te turen. Dit is Nederland. We staan opgesteld om even later de boot op te rijden. Het licht is schel. Ik sliep te kort.

Met zonnebril en een houten kop reed ik langs het Noord-Hollandsch Kanaal, de lange rechte sloot die Amsterdam met Den Helder verbindt langs de plaatsjes die vernoemd zijn naar de vlotbruggen die een drijvende overgang van het kanaal vormen. Om bij Texel te komen moet je rechtdoor. Alsmear het kanaal blijven volgen tot je niet verder kunt. Daar ligt Den Helder. De plaats die haar naam dankt aan het Marsdiep dat in de wereld van de zeventiende-eeuwse scheepvaart ook wel de Heldeur werd genoemd. De schepen van de VOC lagen voor anker op de Waddenzee in de luwte van Texel. Om open zee te bereiken moesten deze schepen het woest stromende

Marsdiep door, de hel tegemoet, zo was de gedachte. Vandaar de naam Den Helder.

Ik stond dus met een kater aan de Heldeur. De zon bescheen de wolken als op een schilderij van Willem van de Velde. De boot legde aan, we reden aan boord en staken van wal. Ik had het geluk dat ze verrassend goede tompoezen verkochten aan boord. Dat scheelde alvast een beetje. In Den Burg kocht ik paracetamol en een flesje water en ik reed naar onderzoekscentrum en museum Ecomare.

De ontvangst was hartelijk. Opgewekte biologen, gewend aan vroeg opstaan en beslist zonder kater, haalden me binnen. Ik werd vrijwel direct naar een klein groepje mensen geleid die voor mijn lezing waren gekomen. Een medewerker van Ecomare introduceerde me, ik kreeg een plastic afgietsel van een brok ambergrijs in mijn handen gedrukt en een fles Chanel N°5 en stak van wal. Ik stond op een klein podium in de moderne zaal met rondom zwevende walviskarkassen.

De Chanel N°5 zou ambergrijs bevatten en mij werd gevraagd of ik het erin kon ruiken. Dat kon ik niet. Na afloop kwam er iemand naar mij toe met een blokje amber uit Marokko met de vraag of dit misschien ambergrijs was. Het rook zeer krachtig naar parfum en ik betwijfelde of er ambergrijs in zat. Het was zelf in ieder geval geen ambergrijs. Ik rook inmiddels zelf naar Chanel N°5. Waarschijnlijk bevat het parfum een niet noemenswaardige hoeveelheid echt ambergrijs om de claim te kunnen boekstaven en wordt het echte werk door synthetische ambergrijsmoleculen gedaan, met namen als ambroxide, ambroxan of cetalex.

Na het beantwoorden van de vragen lunchte ik in de kantine met Arthur Oosterbaan. Een vriendelijke bioloog met een blij gezicht die me een jaar eerder al hartelijk had ontvangen om me de schat te laten zien die verborgen lag in een plastic, niet heel welriekende, kist.

Arthur vroeg of ik tijdens de lezing Adrie Vonk op de eerste rij had zien staan. Wie Adrie was wist ik niet maar ik had

wel meteen door over wie het ging. Hij stond vooraan met een houding van vertel mij maar eens iets dat ik niet allang weet. Adrie was visser geweest en had in zijn werkende leven een aanzienlijke verzameling walvisbotten aangetroffen in zijn netten. Het was zijn passie geworden ze te verzamelen en hij bezat inmiddels een enorme collectie walvisparaferalia die hij in een gigantische loods bij zijn huis had opgeslagen. Door nieuwe wetgeving over het verzamelen van dierlijke spullen was een dergelijk privécollectie illegaal geworden. Hij had Ecomare aangeboden de collectie over te nemen met als voorwaarde dat die daar in de loods kon blijven liggen. Of ik daar eens een kijkje wilde nemen. Ik kreeg instructies hoe te rijden. Arthur, die weer aan het werk moest en waarschijnlijk deze mogelijkheid aangreep om van mij af te komen, zou later langskomen.

Even later draaide ik mijn zwarte Volvo de weg af een nauwe oprijlaan op en stopte op het terrein van Adrie. Op goed geluk liep ik de loods binnen waar een zeer penetrante geur hing die je het best zou kunnen omschrijven als zwaar ingedikte bouillon vermengd met oud hout en afgewerkt frituurvet. De loods was van staal en zag er nieuw uit. Langs de wanden stonden stellingen die vol lagen met walvisbotten, de meeste driehoekige rugwervels. Uit de botten droop gestaag een soort dik vet. Je zou er walvisbouillon van kunnen trekken. Er was een aquarium gevuld met walschot, het vet uit de neusholte van een potvis dat vroeger werd gebruikt om kaarsen van te maken. Er waren babywalvissen op sterk water en even verderop zaten vijf onderzoekers van Ecomare gebogen over een tafel met dezelfde driehoekige botten, druk bezig met het determineren. Ik herkende er een paar van die ochtend tijdens de lezing.

Dwalend tussen al die walvisrestanten in die enorme loods waande ik me Pinokkio die een vuurtje stookte na de hereniging met zijn vader in de enorme holte binnen in de walvis. Waarom walvissen in tekenfilms altijd hol zijn vanbinnen vraag ik me al af sinds ik in een donker zaaltje in Haarlem

de film *Pinokkio* zag. Af en toe rolde er een golf water de holle walvis binnen en dan tilde Gepetto het brandende vuurtje even op zodat het niet uit zou gaan. Hoe het daar moest hebben geroken wist ik nu. Ik speurde op de planken naar ambergrijs, maar trof vooral potten met walschot aan.

Het woord amber is afgeleid van het Arabische *anbar*. Het was lange tijd onduidelijk wat ambergrijs is en nog steeds verschillen de meningen. In *Moby Dick* is het, volgens de verteller Ishmael, gekristalliseerd walschot. Dat is het niet. Wel is er sprake van een ziekte en stelt Ismael terecht de vraag of het ambergrijs de oorzaak is van de ziekte of ontstaat door die ziekte. Eerder dachten de Chinezen dat ambergrijs drakenspuug was, later deden de wildste theorieën de ronde over een mysterieus eiland waar stukjes van afbraken, dat het boomhars zou zijn, en werden verschillende zeedieren aangegezien als de producent ervan. In 1667 bestonden er achttien verschillende theorieën over de herkomst van ambergrijs, beschreven in de *Journal of the Marine Biological Association of the United Kingdom*.

De loodsdeur vliegt open, Adrie komt luid stampend binnen en ik kijk vanachter glazen potten hoe hij joviaal praat met de onderzoekers, ze even helpt met determineren, dan kijkt hij rond en als hij mij ziet komt hij met uitgestoken hand op me af. ‘Goed verhaal vanochtend, heel leuk. Je weet wel dat ik heb geholpen bij het veiligstellen van het ambergrijs hè? Ze hadden het bij mij in de schuur verstopt. Bij Ecomare hebben ze, toen het bekend was geworden, de kluis opengebroken. Maar wat je vanochtend zei, over waar het vandaan komt, dat geloof ik niet. Bij Ecomare denken ze ook dat het vet is. Maar ik denk dat het een soort gezwollen zijn. Kanker eigenlijk. Zal ik je eens wat laten zien?’ Hij neemt me mee naar een hoek van de loods. Daar staat een vitrinekast. ‘Heb je dit wel eens gezien?’ Hij laat mij monsterlijke figuren zien. Het zijn een soort pantoffeldiertjes maar dan in reuzenformaat, zo

groot als een munt van vijftig cent. ‘Mijn vrouw en ik waren op excursie naar de walvissen en we kwamen heel dichtbij, zo dicht dat we er één konden aanraken, dus mijn hand verdwijnt tussen het zeewier en de vervellende huid, daar wou ik wat van meenemen. Toen ik mijn hand weer omhoog haalde zat die vol met deze beesten. Het zijn luizen. Walvisluizen. Ik kreeg ze maar met moeite los van mijn arm.’ Ik rilde, alleen al bij de gedachte.

Pas in 2006 wist de marinebioloog Robert Clarke een gedetailleerde omschrijving te geven van de herkomst van ambergrijs.¹ Arthur Oosterbaan legde het mij uit. Ambergrijs is een soort cholesterol, gevormd in de darmen van een op de honderd mannelijk potvissen. Ze hebben een defect in hun spijsverteringskanaal waardoor de scherpe bekjes van de inktvissen die ze eten vast komen te zitten. Door de irritatie van die scherpe bekjes vormt zich eromheen een laag donkerbruin vet die groeit, tot hij groot genoeg is, loskomt en wordt meegevoerd in het darmkanaal van de potvis om uiteindelijk uitgepoept te worden. Op mijn vraag over de poep van de walvis meldt Arthur dat de potvis heel dunne poep heeft. Geen drolen dus maar een wolk waarin ook het ambergrijs naar buiten komt dat, omdat het vet is, opstijgt naar het wateroppervlak. Door het diepzeeduiken van de potvis en de enorme druk die daarbij komt kijken is de massa van het ambergrijs tot een dikke klont gesmeed. Het is eenmaal uitgepoept onderhevig aan inwerking van zonlicht, zuurstof en aan zoutwater. Langzaam aan verkleurt de buitenlaag van donker chocoladebruin naar wit. Wie het aangespoelde ambergrijs vindt heeft geluk.

De klassieke test om te weten of je met ambergrijs te maken hebt is om er een hete naald tegenaan te houden. Als het een beetje smelt en je er met de naald zwarte draden uit kunt trekken die rechtop blijven staan, dan heb je waarschijnlijk met ambergrijs te maken. Zitten er felgele stipjes op, dan is dat ook een sterke aanwijzing, het is een schimmeltje dat dol is

op ambergrijs en zich er vrijwel altijd na verloop van tijd op laat zien.

Dan de geur. Ruik je kaarsen, teer of andere fossiele geuren, dan is er géén sprake van ambergrijs. Maar ruik je een niet heel sterke, niet heel plezierige geur die doet denken aan een zomerse stal in Zuid-Frankrijk, aan natte stenen, klei en hout? Dan zou het ambergrijs kunnen zijn.

Op onze stranden vind je ambergrijs bijna nooit, het spoelt vrijwel altijd aan op het zuidelijk halfrond. Wat we hier af en toe wel hebben zijn walvissen die aanspoelen. Ze nemen dan de verkeerde afslag bij Noord-Engeland en zwemmen per ongeluk de Noordzee in. Soms komen ze in Nederland uit en wordt de zee te ondiep voor ze. Soms eindigen ze dan op Noorderhaaks, ook wel de Razende Bol genaamd, een eiland in het Marsdiep tussen Den Helder en Texel.

Onze geschiedenis kent vele schandalen. De naam Heldeur hoeft niet te slaan op de zeeschepen van de VOC die via het Marsdiep het helse ruime sop kozen. Het kan in retrospectief ook betekenen dat via de Heldeur onze zogenaamde helden de wereldzeeën opvoeren om hun helse praktijken uit te voeren. Niet alleen de mens is daar slachtoffer van geworden, ook de dieren. Daar hoor je niet veel over, maar tot in de jaren 1960 kende Nederland de walvisvaart. Er werd gejaagd op walvissen waarvan het vet werd gebruikt in margarine.² Na de oorlog was er een groot tekort aan vetten en een walvis gaf dezelfde hoeveelheid traan als het vet van 275 koeien. Nog steeds wordt het vet van aangespoelde walvissen gebruikt in energiecentrales.

In de negentiende eeuw kende men in de dorpen rond het Marsdiep zoals Huisduinen het gilde der speksnijders. Mannen die de walvisblubber tot verwerkbaar blokken sneden. Niets stinkt zo erg als een rottende dode walvis.

In de zeventiende eeuw begonnen de Nederlanders op Spitsbergen met het verwerken van door hen gevangen Groenlandse walvissen. In 1670 waren de Groenlandse walvissen in de

zeeën rond Spitsbergen bijna uitgeroeid. Op gravures zie je de traankokerijen op de nederzetting Smeerenburg en ook veel pijprokende mannen. Tegen de stank werd er voortdurend pijp gerookt. De pijptabak werd verrijkt met ambergrijs zodat men zich nog beter kon wapenen tegen de stank van de walvisblubber. In het zeventiende-eeuwse Amsterdam was ambergrijs ook aanwezig, namelijk in pomanders. Dat waren opengewerkte kettingen die de gegoede lieden droegen als ze zich op straat waagden waar de stank van de grachten, zeker in de zomer, ondraaglijk was. Men gebruikte de pomander die naast oliën uit verschillende bloemen ook ambergrijs bevatte om zich te wapenen tegen de stank van de open riolen die de grachten toen waren. Ook wanneer men een uitje ondernam naar het galgenveld of door de looiersbuurt moest kwam de pomander van pas.

De kracht van ambergrijs schuilt erin dat het geurstoffen conserveert. In parfum bindt het geurstoffen aan de huid, het zorgt ervoor dat de verdamping van geurstoffen wordt tegengegaan zodat ze langer maar ook intenser te ruiken zijn. Wat zout doet voor de smaak, doet ambergrijs voor de geur. Caro Verbeek, conservator in het Rijksmuseum, vertelde dat de pomanders in de depot van het museum nog steeds ruiken naar geurstoffen. Grote kans dat ambergrijs hier debet aan is.

Een ander gebruik van ambergrijs stamt van koning Karel II van Engeland die graag wat ambergrijs over zijn gebakken eitje raspte. Dat dit een dure aangelegenheid is mag duidelijk zijn, maar hij was dan ook koning van Engeland, Schotland en Ierland.

In 2012 lag er op de Razende bol een bultrug die nog leefde en al snel Johannes werd genoemd. Later bleek het om Johanna te gaan. Nadat Ecomare met hulp van de KNRM getracht had het dier te redden en dit na drie dagen niet was gelukt, kwamen ze tot de conclusie dat verder ingrijpen zinloos was. Het gedruis van de media en de verontwaardiging in het land leidde ertoe dat er een protocol kwam voor gestrande levende walvissen.

‘In de partituur van een geurmengsel zit voor mij een deel van de magie. Wie de partituur kan lezen, kan, als de stoffen voor handen zijn, het kunstwerk opnieuw tot leven wekken.’

Geur neemt je mee naar de stranden van Texel, de vanilleplantages van Réunion en de loopgraven van de Eerste Wereldoorlog. Tegelijk brengt het je dichtbij huis op de bank van je oma of naar een warm zomers dennenbos. Geur is alomaneezig in ons leven, toch speelt het een verrassend kleine rol in kunst, wetenschap en geschiedenis. Het domineert onze herinneringen maar in ons dagelijks leven vergeten we het waar te nemen.

In dit boek laat geurontwerper en parfumeur Frank Bloem de wonderlijke wereld van geur tot leven komen.

Aan de hand van de klassieke opbouw van parfums in basis-, midden- en topnoten beleeft je als een parfumeur de wereld om je heen. Bloem laat zien hoe parfums gemaakt worden en geeft inzicht in de verrassende ingrediënten die hierbij komen kijken. Na het lezen van *Geur* is je wereld rijker en dieper dan ooit.

Frank Bloem is kunstenaar gespecialiseerd in geur. Hij maakte een Noordzee-parfum, geeft lezingen en laat zien hoe geur met alles verbonden is. *Geur* is zijn debuut.

